

מקום נעים לגור בו: נוחות מעמדית ויחסם של בני המעמד הבינוני למגוון חברתי במקום מגוריהם

גיא שני*

תקציר. ספרות המחקר מתארת לעיתים תכופות את הפער בין עמדתם הכללית החיובית של בני המעמד הבינוני כלפי מגוון חברתי ובין יחסם והתנהגותם המדירה כלפי אחרים חברתיים בשכונותיהם. המתח הזה והמנגנונים החברתיים והמרחביים המעצבים אותו עומדים במרכזו של מאמר זה. המאמר נשען על מחקר השוואתי הבוחן את בחירות הדיור של בני המעמד הבינוני בתל אביב ובבאר שבע, המבוסס על ראיונות עם 60 משקי בית ועל עיבוד גאוגרפי של נתוני מפקד האוכלוסין. טענתי היא כי יחסם של בני המעמד הבינוני למגוון חברתי משקף את המתח בין תרבות מעמדית הצהרתית, המתבטאת בעמדותיהם העקרוניות, ובין תרבות מעמדית מופנמת ומגופנת, המתבטאת בתחושת נוחות באזור המגורים. כך, באופן פרדוקסלי, היכולת לחוש נוחות מעמדית באזור מגוון תלויה בהפעלת אסטרטגיות סרגטיביות במרחב, וחוסר היכולת לנקוט אסטרטגיות אלו תורם ליחס שלילי למגוון ואף לשאיפה למגורים בקהילות מגודרות.

מילות מפתח: מעמד בינוני, מגוון, סוציולוגיה עירונית, סרגטיביות, ג'נטריפיקציה

מרחב עירוני מגוון מהווה אתגר של ממש לחברות שונות ברחבי העולם. בעשורים האחרונים, בני המעמד הבינוני הם בעיקר המאמצים גישה חיובית מוצהרת כלפי מגוון חברתי (Bell 2004; Rajjman & Semyonov, 2007; Hartmann, 2007). ואולם עמדות כלליות חיוביות אינן מיתרגמות ישירות ליחס ולהתנהגות כלפי אחרים חברתיים קונקרטיים. מחקרים רבים מצביעים על כך שלצד הצהרות כלליות חיוביות, בני המעמד הבינוני מתייחסים באופן אמביוולנטי או אף שלילי לאחרים חברתיים באזור מגוריהם ונוקטים מגוון אסטרטגיות מרחביות סרגטיביות (Butler, 2003; Hoekstra & Gerteis, 2019; Mayorga-Gallo, 2014). עד כה, הספרות לא העמידה לחקירה אמפירית פער זה ואת המנגנונים המייצרים ומעצבים אותו. את הלקונה הזאת המאמר מבקש למלא.

* ד"ר גיא שני, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן ובית הספר למדעי ההתנהגות, המכללה למינהל המחבר מבקש להודות לניסים מזרחי, יובל יונאי, אווה אילוז וכנרת שדה על הערותיהם למאמר זה. כמו כן, המחבר מודה לשתי השופטות האנונימיות על קריאתן המועילה.

המאמר נשען על ראיונות עומק עם רוכשי דירה ראשונה בני המעמד הבינוני והבינוני-גבוה בתל אביב ובבאר שבע (60 משקי בית, 106 מרואיינים) ועל מפות חברתיות של כל אחת מהערים, אשר הופקו מנתוני מפקד האוכלוסין. הממצאים מגלים כי בתל אביב מרואיינים מתייחסים בחיוב למגוון הקיים באזור מגוריהם אך נוקטים אסטרטגיות סרגטיביות, ואילו בבאר שבע, למרות קיומם של נרטיבים חיוביים לגבי מגוון חברתי, המרואיינים מתייחסים באופן שלילי לאחרים חברתיים באזור מגוריהם ואף שואפים לא פעם לעבור לקהילה מגודרת.

טענתי היא כי יחסם של בני המעמד הבינוני למגוון חברתי משקף את המתח בין עמדותיהם והעדפותיהם המוצהרות של המרואיינים ובין יכולתם לחוש באזור מגוריהם את מה שאכנה "נוחות מעמדית", תחושה הקשורה בנטיות המגופנות של ההביטוס ותלויה דווקא באסטרטגיות סרגטיביות במרחב ובמערכת החינוך. טענה זו נשענת על שילוב תאורטי בין הסוציולוגיה התרבותית לסוציולוגיה של המקום והיא חוברת למהלך תאורטי אמפירי רחב יותר שמתרחש בסוציולוגיה הישראלית – המעבר מ"סוציולוגיה של חשד" אל "סוציולוגיה של משמעות" (מזרחי, 2011, 2017); מהתפיסה שלפיה המשמעות שהשחקנים החברתיים מייחסים לחייהם מסתירה, לרוב שלא במתכוון, שכבות עומק של המציאות החברתית הגלויות רק לחוקר, אל עמדה הרואה בעבודת המשמעות של פרטים נקודת מוצא להבנת עולמם. כפי שאראה, מעבר זה חיוני לא רק להבנת יחסם של בני המעמד הבינוני למגוון חברתי אלא גם להבנת התנאים המאפשרים מרחב עירוני מגוון.

אינטרסים, מס שפתיים או תודעה כוזבת ליברלית: סקירת יחסם של בני המעמד הבינוני למגוון

אם בעבר המעמד הבינוני אופיין בשמרנות חברתית, כיום בני המעמד הבינוני בכלל – והמעמד הבינוני המשכיל בפרט – הם הנוטים להצהיר על יחס חיובי יותר לאחרות חברתיות (Bell & Hartmann, 2007; Bonilla-Silva, 2009; Rajjman & Semyonov, 2004). יחס זה מאפיין במיוחד את המעמד הבינוני החדש או היצירתי, סגמנט חברתי עשיר בהון תרבותי המאופיין במשלחי יד בכלכלה החדשה ובסגנון חיים המשלב בין אלמנטים בורגניים לבוהמיניים ומשיכה למרחבים עירוניים מגוונים חברתית (Butler, 1997; Florida, 2003; Zukin, 2009). מחקרים שונים הצביעו על צמיחתו של מעמד בינוני חדש בישראל, שהחברים בו מגיעים לרוב מרקע אשכנזי, חילוני וליברלי, ואפיינו אלמנטים שונים של סגנון חייו (ורצברגר וקפלן, 2019; Kaplan, 2011). מחקרים אלו לא דנו ישירות ביחסו של המעמד הבינוני החדש הישראלי למגוון, אך הם מגלים כי כמו במדינות אחרות בעולם גם הוא ניחן בדפוסי צריכה תרבותית אומניבורית (Kaplan, 2013; Katz-Gerro et al., 2008) – העדפה הקשורה בין השאר למגורים באזור מגוון חברתית, המגלם ומאפשר צריכה של תרבות מעמד הפועלים. מבחינה זו יש להבחין בין מחקרים אלו ובין מחקרים המתארים התפתחות חדשה כרונולוגית של מעמד בינוני בקרב הפלסטינים אזרחי ישראל (חידר ואחרים, 2005) ובקרב האוכלוסייה החרדית (זיכרמן וכהנר, 2012).

המושג "מגוון חברתי" קשור לדיונים אקדמיים ולאקטיביזם פוליטי המתמקדים בדרישות לצדק, הכרה, שוויון ופוליטיקה של זהויות. יש הרואים בקידום של מגוון חברתי

כלי לקידום של צדק ושוויון, ויש הרואים בו דה־פוליטיזציה ואינדיווידואליזציה של אי־שוויון (לדיון וסקירה ראו Berrey, 2015). זהו דיון חשוב אשר אין ביכולתי לסקור במידה מספקת במסגרת זו. לצורך המאמר, חשוב לשים לב כי כאשר אידיאל המגוון המופיע בשיח האקדמי ובשיח האקטיביסטי, המתמקדים בפערים מבניים ובקבוצות חברתיות מודרות, מתורגם לשיח היומיומי מאבד המושג מעוקצו הפוליטי והופך למסמן כללי של הבדל, כל הבדל, כדבר חיובי (Hoekstra & Gerteis, 2019; Bell & Hartmann, 2007). במאמר זה אני מבקש להשהות את הדיון במשמעות הפוליטית של המושג ולבחון את המנגנונים החברתיים המעצבים את תהליך תרגומו מאידיאל ציבורי לעמדה ולהתנהגות אישית, ואת המתחים הנוצרים בתהליך זה.

המחקר בנושא מגלה כי קיימים פערים בין האופן שבו שחקנים חברתיים, ובני המעמד הבינוני בפרט, מתייחסים ומתנהגים לאחרים חברתיים קונקרטיים ובין הצהרות חיוביות כלליות על מגוון חברתי. כך, לצד עמדות מוצהרות חיוביות כלפי מגוון כאידיאל, האופן שבו בני המעמד הבינוני בארצות הברית ובבריטניה מגדירים מי שייך ומי אינו שייך לשכונות מגוריהם הפרווריות מדיר למעשה קבוצות שוליות (Demireva & Heath, 2014; Hoekstra & Gerteis, 2019). מחקרי ג'נטריפיקציה מגלים כי בני המעמד הבינוני העירוני מגלים התלהבות מהמגוון באזור מגוריהם, אך לצד זאת מתנהלים בתוך בועות מעמדיות המורכבות מרשתות חברתיות, מוסדות צריכה ומוסדות חינוך הכוללים ומשרתים בעיקר את מעמדם (Benson & Jackson, 2013; Butler, 2003; Butler & Robson, 2003b; Donnelly, 2018; Mayorga-Gallo, 2014; Zukin, 2008).

בישראל, המחקר המועט על ג'נטריפיקציה אינו עוסק בדרך כלל בעמדות של נשאי כלפי מגוון חברתי (ראו למשל Zaban, 2017). אחרים מסיקים מתוצאותיו הסרגטיביות של התהליך לגבי שאיפותיהם המתבדלות של נשאי (Marom, 2014). נגה קידר (Keidar, 2018) אמנם מתארת את חשיבותו של מגוון עירוני למעמד הבינוני החדש בירושלים, אך מחקרה עוסק במקבלי ההחלטות בעירייה ובתפיסתם את בני המעמד הזה. מחקרים על השכונות ה(סמי-)פרווריות של המעמד הבינוני בישראל נוטים לייחס לתושביהן שאיפות סרגטיביות מבלי לבחון ישירות את עמדותיהם, ויש לציין כי גם מבלי להתייחס להטרונגניות הקיימת בשכונות אלו (ברגר, 2015; טרייטל, 2007; 2005; Tzafadia). עם זאת, מאמרם של דניאל מונטרסקו ורועי פביאן (2003) על פרויקט אנדרומדה ומאמרם של נטלי לוי ויוסי שביט (2015) על הניסיונות לקיים בית ספר מגוון חברתית ביפו מגלים כי מגוון חברתי מהווה מוקד משיכה לקבוצות מסוימות במעמד הבינוני בישראל, אך כמו דומיו בעולם גם מעמד זה נוקט אסטרטגיות סרגטיביות באזור מגוריו (וראו גם רוזן ורוזן, 2007).

מתחים ופערים בין הצהרות לפעולה הם אמנם חלק אינהרנטי מהאופן שבו תרבות פועלת, אך המחקר הקיים – ובשנים האחרונות גם השחקנים החברתיים עצמם (Donnelly, 2018) – עוסקים רבות בפער שבין הצהרות חיוביות כלליות ובין יחס והתנהגות כלפי אחרים חברתיים ממשיים. כך למשל, ג'ויס בל ודגלס הרטמן (Bell & Hartmann, 2007) מבקרים את המעמד הבינוני הלבן, המאמץ "שיח מתקתק" על מגוון אשר חושף חוסר מודעות לאי־שוויון מבני. חוקרי ג'נטריפיקציה טוענים כי יחסם החיובי המוצהר של נשאי ג'נטריפיקציה למגוון מהווה ניסיון לנכס לעצמם ולאזור מגוריהם הון סימבולי (לסקירה ראו Brown-Saracino, 2010, 250-267) או משמש מס שפתיים ליברלי (Butler, 2003);

שני מחקרים יוצאי דופן הם זה של ג'פוניקה בראון-סרסינו (Butler & Robson, 2003a) המתמקדת בנשאי ג'נטריפיקציה שפועלים למנוע תהליכים נוספים של ג'נטריפיקציה בשם שימורו של מגוון חברתי, וזה של סילבי טיסו (Brown-Saracino, 2010) (Tissot, 2014), המתארת כיצד תושבים בני המעמד הבינוני בשיקגו פועלים כדי לשלוט במספרן ובנראותן במרחב של משפחות עניות, אך במקביל מתגייסים לשימור פרויקט השכרה המאפשר להן להתגורר בשכונה (לסקירה ולדיונים בשדות נוספים ראו Berrey, 2015). הספרות הקיימת מצביעה אפוא על קיומו של פער זה, מותחת עליו ביקורת ומציבה אותו כסוגיה הדורשת התייחסות במחקר, אך אינה מתייחסת לעצם קיומו ולמנגנונים המייצרים והמעצבים אותו. מדוע בני המעמד הבינוני החדש מתעקשים להתגורר באזורים מגוונים חברתית אך נוקטים אסטרטגיות סגרגטיביות כלפי שכניהם, אם ביכולתם להתגורר באזורים אחרים ואם לפחות חלקם מודעים למתח שבין עמדותיהם לפעולותיהם? מדוע בני המעמד הבינוני מאמצים בהתלהבות שיח חיובי כללי על מגוון חברתי, אך מתקשים לתרגמו להתייחסויות חיוביות כלפי אחרים חברתיים באזור מגוריהם? מאמר זה מבקש לזהות ולחקור את המנגנונים העומדים מאחורי המורכבויות והפערים ביחסם של בני המעמד הבינוני למגוון, לא מתוך ניסיון להחזיר קוהרנטיות למציאות החברתית, אלא מעמדה שלפיה אופן ארגונם של סתירות ומתחים הוא תוצר של דרכי השימוש בתרבות, ומכאן שהוא נקודת הפתיחה – ולא הסיום – של המחקר הסוציולוגי (Swidler, 2003). (12-13).

מעבר לחשד הנורמטיבי: מסגרת ניתוח תרבותית

הניתוח שאני מציע נשען על שלושה אדנים תאורטיים. האחד הוא השעיית החשד הסוציולוגי וקבלת הצהרותיהם של מרואיינים בני המעמד הבינוני לגבי מגוון. מהלך זה נחוץ כדי לכונן את הפער בין הצהרות חיוביות כלליות ובין יחס קונקרטי כחידה הדורשת מחקר סוציולוגי, שהרי כל עוד נניח כי עמדותיהם המוצהרות של בני המעמד הבינוני הן בגדר מס שפתיים או מסך עשן נוכל להסתפק רק בחשיפתם של פערים ומתחים. עם זאת, אין מדובר בקבלה חסרת ביקורת של דברי הנחקרים אלא בעמדה אנליטית המתייחסת בביקורתיות גם כלפי העמדה הביקורתית של החוקר, ומאפשרת הרחבה של מנעד הפרשנויות למציאות החברתית (מזרחי, 2017).

האדן השני הוא התייחסות לפער בין הצהרות ועמדות כלליות ובין יחס והתנהגות קונקרטיים כאל נקודת המוצא של המחקר. זוהי אמנם עמדתה התאורטית של הסוציולוגיה התרבותית בכלל, אך מאמר זה נשען על הבחנתו של עומר ליזרדו (Lizardo, 2017) בין המישור ההצהרתי למישור הלא-הצהרתי של תרבות ברמת הפרט; בין הידע התרבותי, העמדות והתפיסות המודעות של הפרט ובין הכישורים, הנטיות ודפוסי הפעולה הנמצאים ברמה הפכה-רפלקטיבית והמגופנת. ליזרדו שולל את הניסיון להעניק עדיפות אונטולוגית או סיבתית לאחד המישורים האלה. לדידו, פעולה או עמדה אישית יכולה לנבוע הן מנטיות תרבותיות מוטמעות הן מתכנים תרבותיים מודעים ורפלקטיביים. חשוב להדגיש כי זוהי המשגה שונה מהבחנתו של בורדייה בין ההביטוס הראשוני המוטמע בילדות ובין ההביטוסים (ים) או האלמנטים בהביטוס אשר נרכשים בשלבים מאוחרים יותר, כגון

ההביטוס המקצועי (Bourdieu, 1990). בניגוד לסכמה שמציע ליורדו, מושג ההביטוס והתאוריה הבורדיאנית אינם רואים ברפלקטיביות וביכולת לנוע בין תפיסות תרבותיות חלק משמעותי מחיי היומיום של שחקנים חברתיים (Alexander, 1995; Elder-Vass, 2007). מסיבה זו אשתמש כאן במושג ההביטוס כדי להצביע על המקור המעמדי של תרבותם המגופנת של המרואיינים, אך אשתמש במסגרת שהציע ליורדו כדי להתייחס למתח בינה ובין העדפותיהם המוצהרות.

האדן התאורטי השלישי של המאמר הוא המקום והמרחב העירוניים כמשתנים שמתווכים את הקשר בין מעמד לתרבות וזהות מעמדית. מהלך זה נשען על הבנה הולכת ומעמיקה בספרות שהאינטראקציה בין ההביטוס למרחב העירוני מובילה גם לעיצובו של הראשון ולא רק לזה של האחרון (Benson & Jackson, 2013; Brown-Saracino, 2015; Shani, 2019), בהתאם למאפיינים הספציפיים של המרחב החברתי-הפיזי של העיר. המאמר מתמקד באופן שבו המרחב העירוני מאפשר לבני המעמד הבינוני (או מקשה עליהם) לנקוט אסטרטגיות סגרגטיביות באזור מגוריהם, כגון הבחירה להתגורר במקום ספציפי או לשלוח את ילדיהם לבית ספר מחוץ לשכונה – אסטרטגיות שבאמצעותן הם מנסים לשלוט במגעיהם עם אחרים חברתיים ולתחום אותם (על מיקרו-סגרגציה במרחב ראו פלינט ואחרים, 2010). מבחינה זו, ההתייחסות למקום בניתוח מאפשרת להבחין באופנים ממשיים ולא רק סימבוליים של עבודת גבול מעמדית, ואף לקשר בין עבודת הגבול הממשית לזו הסימבולית (Lamont & Molnar, 2002).

בהיסמך על שלושה אדנים אלו, אבחן כיצד היחסים בין תרבות הצהרתית ובין תרבות לא-הצהרתית, בין עמדות חיוביות כלליות ובין יחס קונקרטי והתנהגות כלפי מגוון, מתווכים על ידי המאפיינים הייחודיים של כל עיר.

מתודולוגיה ואוכלוסיית מחקר

המאמר נשען על פרויקט מחקר שבחן את תהליך בחירת המגורים של רוכשי דירה ראשונה בני המעמד הבינוני בתל אביב-יפו ובבאר שבע.¹ הוא מבוסס על ראיונות עומק עם 60 משקי בית ועל מפות חברתיות אשר הופקו מנתוני מפקד האוכלוסין. בכל עיר רואיינו 30 משקי בית, וכאשר הדבר התאפשר והיה רלוונטי רואיינו שני בני הזוג יחד (106 מרואיינים ומרואיינות בסך הכול). לאחר שלב פיילוט, שבו רואיינו אנשים המחפשים דירה מעשרה משקי בית, נכללו במחקר משקי בית של אנשים שרכשו דירה בין שנה לשנתיים לפני הריאיון. המרואיינים גויסו דרך הרשתות החברתיות של החוקר ודרך קבוצות פייסבוק של שכונות מגורים, ונבחרו באופן המשקף את ריכוזי המעמד הבינוני בשכונות העיר. אף שהפרשנות המוצעת בהמשך שואבת מכלל הראיונות, המאמר מתמקד בעיקר בתושבי דרום תל אביב ויפו (14 משקי בית, 22 מרואיינים) ובתושבי השכונות החדשות בבאר שבע (15 משקי בית, 25 מרואיינים). הראיונות התקיימו לרוב בבתי המרואיינים (לפי בחירתם), ארכו בין שעה וחצי לשעתיים וחצי, הוקלטו, תומללו ונותחו בעזרת תוכנת Atlas.ti.

1 הבחירה בשתי ערים אלו וההשוואה ביניהן נובעות משאלות מחקר נוספות החורגות מתחומו של מאמר זה.

אוכלוסיית המחקר הורכבה ממשקי בית מן המעמד הבינוני והבינוני-גבוה, בהגדרה רחבה שנמדדה לפי השכלה אקדמית של אחד מבני הזוג והיכולת לרכוש דירה. הגדרה זו מאפשרת להשוות בין משקי בית ופרטים בעמדות שונות בתוך אותה קבוצה מעמדית, וגם בין שתי הערים, הנבדלות בפרופיל הממוצע של המעמד הבינוני המתגורר בהן אך גם מכילות שונות בקבוצה זו.

בממוצע, מרואיינים מתל אביב היו משכילים יותר מעמיתיהם מבאר שבע, הרוויחו יותר ובאו ממשפחות מבוססות יותר. בתל אביב היה גם ייצוג רחב יותר למקצועות המאפיינים את המעמד הבינוני החדש – מקצועות התרבות והתקשורת, האקדמיה וההייטק. בבאר שבע, לעומת זאת, היה ייצוג רחב יותר למקצועות המעמד הבינוני ה"מסורתי", בעיקר מהנדסים ומועסקים במגזר הציבורי. עם זאת, אוכלוסיית המחקר בכל עיר הייתה מגוונת והיו כמה מקרים של מרואיינים בעלי מאפיינים דומים בשתי הערים. בסופו של דבר, המגמה הכללית בכל עיר גברה על הבדלים במיקומים המעמדיים הספציפיים של המרואיינים, ואת המגמה הזאת והגורמים המעצבים אותה אני מבקש להסביר כאן.

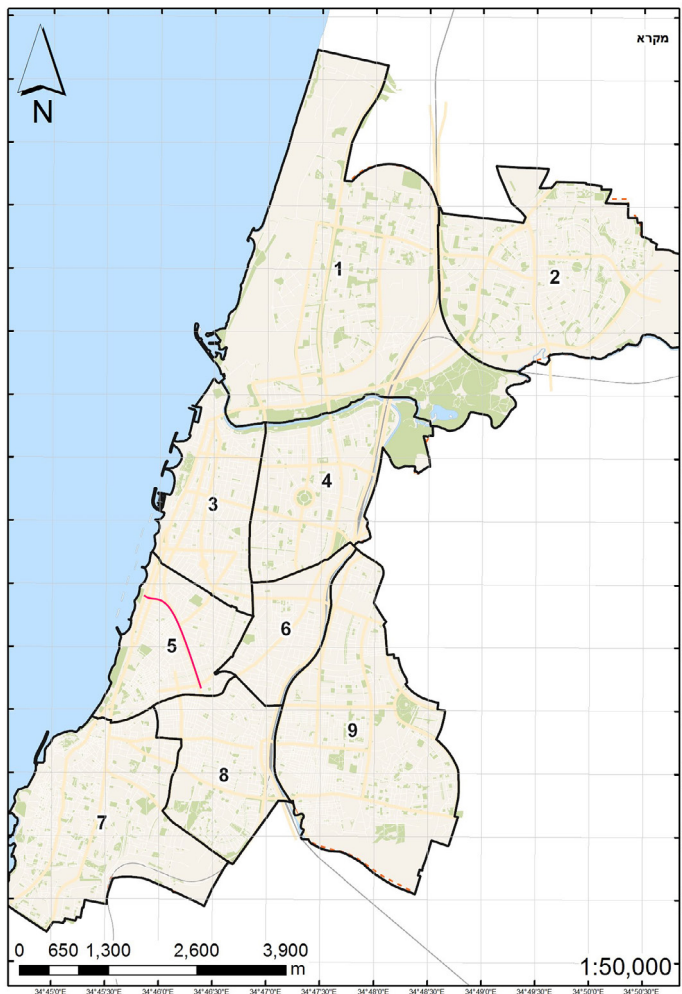
אתרי המחקר

בניגוד לחלוקה הרשמית של תל אביב, עבור התושבים והמרואיינים במחקר גבולה הדרומי של העיר מתחיל ברחוב אלנבי, החוצה את רובע מספר חמש (ראו איור 1). מרחב דרום העיר מאוכלס ברובו על ידי המעמדות הנמוכים, וביפו מתגוררת גם אוכלוסייה ערבית גדולה. שיעור המשתכרים מתחת לשכר המינימום בדרום העיר נע בין 15% ל-30%. שיעור המועסקים במשרות צווארון כחול נע במרבית שכונות הדרום בין 24% ל-60%, ובמיעוטן – בין 15% ל-25%, לעומת 0%-7% במרכז העיר ובצפון העיר. עם זאת, מאז שנות התשעים עוברים לאזור צעירים בני המעמד הבינוני והאזור עובר ג'נטריפיקציה. תהליך זה הגיע לשיאו בחלק משכונות הדרום כגון פלורנטיין, כרם התימנים או נווה צדק. אך מכיוון שמדובר בתהליך זוחל, באזורים רבים בדרום תל אביב ויפו הג'נטריפיקציה מתרכזת באיים קטנים בתוך מרחב המאוכלס ברובו על ידי המעמדות הנמוכים. מרבית בני המעמד הבינוני המתגוררים בדרום תל אביב משתייכים לפלח של המעמד הבינוני החדש העשיר בהון תרבותי יותר מאשר בהון כלכלי. זוהי קבוצה אשר מגורים באזורים "מחוספסים" המאופיינים בעירוב אתני ומעמדי מהווים עבורה גבול סימבולי משמעותי בהבניית זהותה, לעומת קבוצות אחרות מן המעמד הבינוני בפרוורים ובעיר (שני, 2018; Jackson & Benson, 2014).

שכונות רמות ונווה זאב שבבאר שבע ממוקמות בפאתי העיר בצפון ובדרום (ראו איור 2). הן משווקות כשכונות "טובות" המיועדות ל"משפחות צעירות ואיכותיות", וכמו שכונות דומות בארץ הן מדמות את המרחב הפרוורי. המרחב הבנוי בהן הומוגני יחסית. הן מנותקות פיזית מהעיר ומהשכונות הוותיקות ואין בהן כמעט מסחר, פנאי או חיי רחוב, פרט לרחוב ז'בוטינסקי בשכונת נווה זאב אשר נבנה מלכתחילה כרחוב מסחרי, אך חלקים גדולים מהשכונה מנותקים ומרוחקים ממנו (Avni et al., 2016). בשכונות אלו מתגוררים בני המעמד הבינוני ה"מסורתי", המועסקים בשירות הציבורי, במקצועות טכניים, בפקידות או לחלופין במקצועות טכנולוגיים אצל מעסיק גדול (Katz-Gerro, 2009). מעמד זה מאופיין באורח חיים משפחתי, צרכנות של פנאי והעדפה למרחב מגורים פרוורי (ברגר, 2015; טרייטל, 2007).

בשכונות אלו בבאר שבע, על אף הדימוי שלהן, יש מגוון חברתי בלתי מבוטל. אמנם אין בהן כמעט אוכלוסייה שמשתכרת מתחת לשכר המינימום, ושיעור העובדים במקצועות צווארון כחול נמוך בהן מאשר בשכונות דרום תל אביב, אך עדיין אלה מהווים בין 13% ל-17% מתושביהן. שיעור האוכלוסייה הלא משכילה בהן גבוה ונע בין 60% ל-70%, לצד 40%-45% המועסקים במשלחי יד נמוכי סטטוס של פקידות ומקצועות טכניים. אך ההטרוגניות של שכונות אלו אינה באה לידי ביטוי במרחב הפיזי והחברתי שלהן או בדימוין הסימבולי, בשל היעדרו של מרחב מסחרי, אופי הבנייה ההומוגני והעובדה שהשכונות מאוכלסות בגלי הגירה גדולים יחסית, שמגיעים בכל פעם שמסתיימת בנייתו של עוד אזור ועוד פרויקט שנבנים בהן משנות התשעים ועד היום.

איור 1. תל אביב-יפו, חלוקה לרבעים (מקור: אתר המפות של עיריית תל אביב-יפו; רחוב אלנבי מסומן באדום)

איור 2. באר שבע. שכונת רמות ונווה זאב מודגשות (מקור: אתר המפות של עיריית באר שבע)

ממצאים

בין אזורים קשים לנעימים: על חשיבותה של תחושת נוחות מעמדית

הספרות הקיימת משתמשת במושג הבורדיאני "תחושת מקום" (sense of place) כדי לתאר את תחושות השייכות או אי-השייכות הקשורות להתאמה בין אזור המגורים ובין העדפות וטעמים המתבטאים בעיקר בסגנון חיים ובוזרות מקצועית (Benson, 2014). בהמשך לכך, אני מציע כאן את המושג "נוחות מעמדית", המדגיש את תחושת הנוחות הקשורה לאלמנטים הבסיסיים יותר של הזהות המעמדית – אלה המשקפים את ההביטוס הראשוני, שיש להם ממד מגופן בולט במיוחד. אלמנטים כאלה היו משותפים למרואיינים בשתי הערים על אף ההבדלים הגדולים בסגנונות חייהם ובהעדפותיהם המוצהרות, והם נקשרו בעיקר לנראות של המרחב הציבורי, לכללי ההתנהגות המקובלים בו ולדאגות לגבי שעתוק מעמדי.

חשיבותה של תחושת הנוחות המעמדית באה לידי ביטוי בגבול הסימבולי המשותף (Lamont & Molnar, 2002) שבאמצעותו מיפו המרואיינים את המרחב העירוני. על אף ההבדלים ביניהם, כל המרואיינים הבחינו קודם כולל בין אזורים שאותם תיארו בהטיות שונות של התואר "קשה" ובין אזורים שתיארו באמצעות התואר "נעים". עצם השימוש בשמות תואר אלו מלמדנו כי מאחורי סכמת המיון שבאמצעותה מיפו המרואיינים את המרחב עומדות תחושות וחוויות – הממד הלא-הצהרתי של תרבות מעמדית. ואכן, גם אם "אזורים קשים" היו לרוב כאלה שיש בהם ריכוז גבוה במיוחד של בני המעמדות הנמוכים, תיאוריהם לא התמקדו בעצם קיומם של האחרונים אלא בהשפעתם הנתפסת על המרחב

הציבורי. התיאורים עסקו בעיקר בנראות השכונה, בנראות בני המעמדות הנמוכים במרחב הציבורי ובהתנהגותם בו, בעיקר בהקשרים של שמירה על כללי ניקיון ורעש – שני גבולות סימבוליים בולטים אצל המעמד הבינוני (Lawler, 2005; Schwarz, 2015). כך למשל מנגידים אופיר ודנית,² איש הייטק ודוקטור לכימיה, בין שכונתם הוותיקה אך הנעימה בבאר שבע ובין שכונה ד' הענייה שבה גרו כשהיו סטודנטים:

אופיר: לי היו תהיות לגבי הרחוב. הוא הרגיש לי מבחינת המבנים, ואיך שזה מסודר, כמו ד'. אבל דנית אמרה לי לך תטייל, תרגיש איך זה. וזה לא הרגיש כמו ד' [...] אנשים הסתובבו יותר, דיברו, זה יותר חי.

דנית: בשכונה ד', איך אנשים נראים? הם שפופים. הם שפופים כי החיים קשים בשבילם. כל גופם שפוף [...] אנשים עניים [...] לוקחים מהם הרבה ולא נותנים להם כלום. וזה משפיע [...] גם על היחס לחוץ. איך החוץ נראה ביד? זוועה, כי אנשים זרקו דברים ברחוב, כי לא אכפת להם.

ציטוט זה מגלה מודעות פוליטית וניסיון להבין את הרקע הגורם לתושבי שכונת העוני להיראות ולהתנהג באופן מסוים, אך מודעות זו אינה משפיעה על תחושת אי-הנוחות של בני הזוג לגבי היעדר הניקיון וחוסר השמירה של התושבים על כללי התנהגות "נאותים". סוגיות של ניקיון ותחושה של חוסר יכולת לשנות כללי התנהגות במרחב היו נפוצות גם בדרום תל אביב, כפי שאפשר לראות בדבריהם של שלומית ויובל, מעצבת ועובד עמותה ציבורית, המתארים את החלק ה"קשה" בשכונתם בדרום תל אביב, שממנו העדיפו לעבור: "בחלק הזה יותר נוח לי. כשגרנו שם היה המון תסכול והמון... למשל, האריתראים שממול מוציאים את כל האשפה שלהם שכאילו, לא יודע, עברו דירה, הערימו הכול על המדרכה. אתה מתקשר לעירייה, אין עם מי לדבר".

מחקרים מהעולם מתארים כיצד בני המעמד הבינוני נוהגים להשליט כללי התנהגות "נאותים" לטעמם במרחב (למשל Anjaria, 2009), אך אלה מתמקדים בפריבילגיה השמורה לבני המעמד הבינוני להשליט נורמות שכאלה. לעומת זאת, ממצאיי מדגישים את תחושת חוסר הנוחות העולה מול התנהגות שמפירה רגישות מעמדית בסיסית כמו הרגישות לניקיון (Lawler, 2005). בפרפרזה על בורדייה אפשר לטעון שהמרוויינים מרגישים באזורים אלו כדג מחוץ למים. נוסף על כך, שיעור גבוה של בני המעמד הנמוך עורר אצל המרוויינים חששות לגבי יכולתם להוריש את עמדתם המעמדית לילדיהם. כך עולה למשל מתשובתם של עומר ונטלי, עובד עמותה עירונית ועובדת סוציאלית שחיפשו דירה בשכונת רמות בבאר שבע, לשאלתי מה הבעיה לגור ליד ערסים – נושא שהם העלו פעמים אחדות בריאיון:

עומר: רעש.

נטלי: זה גם רעש, אני חושבת, ש... שוב, זה קשה להגיד את ההכללות האלה... אבל בדרך כלל זה אוכלוסייה שהשכלה פחות חשובה לה [...] קולנוע, תיאטרון, לצאת לטייל בעולם [...] ויש את הפחד הזה שאולי הסביבה, מה שאני אתן, הסביבה תיקח למקום אחר...

המרוויינים מתל אביב אמנם דאגו פחות מהשפעת "הסביבה" על יכולתם להוריש את הונם התרבותי לילדיהם, ואף החזיקו בעמדות שלפיהן מגוון וחשיפה לעוני חיוניות לטיפוח ילדיהם (כפי שאתאר בהמשך). אך גם הם הביעו חשש מהשפעת מערכת החינוך המקומית, ובפרט מהשפעתם של תלמידים בני המעמדות הנמוכים על חינוך ילדיהם. התמה המקובלת בתל אביב הייתה כי תלמידים אלו "קשים" או "קשוחים" מדי עבור ילדיהם, כפי שמבטאים למשל שלומית ויובל המתארים את החלטתם לשלוח את בנם לבית ספר פרטי:

כאילו... אין פה בתי ספר בדרום, בשפירא ספציפית אין בתי ספר. מסביבנו הבתי ספר שיש הם מפחידים... מכיר "אוז", את הסדרה "אוז" [סדרת טלוויזיה אמריקנית המתרחשת בבית סוהר]? ככה הבית ספר נראה... יש גבול בלאפשר לילד להתמודד לבין להעמיד אותו במקום שמחליש אותו ופוגע בו ו... ולא... מספק את הצרכים שלו עד כדי... במקום שהוא קטן עליך [...]. הבית ספר [שם של בית ספר פרטי] זה לא עוגן. זה מפלט יותר. כי להכניס אותו [שם של בית ספר מקומי] זה עמוק מדי, זה "הארד קור" מדי...

לכאורה, חששות מפגיעה בשעתוק מעמדי אינם תגובה מגופנת למראות ולצלילים של המרחב הציבורי, אך אפשר לראות שגם אלה נוסחו לעיתים דרך התפיסה של בתי ספר מקומיים כמקומות קשים. נוסף על כך, דאגות הקשורות בשעתוק מעמדי מופיעות לא פעם כאינסטינקט ותחושה "טבעיים" (Bourdieu, 1990).

בהמשך לתיאורים אלו, טענתי היא כי החיפוש של המרוויינים אחר נוחות מעמדית משקף את הממד הלא-הצהרתי של תרבותם המעמדית המשותפת ואת ההביטוס הראשוני המשותף להם, המתקיים במקביל לעמדותיהם המוצהרות לגבי מגוון חברתי באזור מגוריהם. חשוב להבהיר כי תחושת נוחות מעמדית אינה דיכוטומית, והמרוויינים נבדלו בהגדרות של אזורים שונים כנעימים או כקשים ובנכונותם לאתגר את תחושת הנוחות שלהם. עם זאת, הרצון או הצורך של כלל המרוויינים במידה מסוימת של נוחות מעמדית עמד בבסיס חיפושם אחר אזור מגורים. כפי שאראה עתה, יכולתם לנקוט אסטרטגיות שונות כדי להשיג נוחות מעמדית היא מרכיב יסודי ביחסם למגוון באזור מגוריהם.

דרום תל אביב ויפו: אסטרטגיות התמקמות ושימור נוחות מעמדית באזור מגוון

לא פעם, עמדתם החיובית הכללית של בני המעמד הבינוני החדש כלפי מגוון אינה מתורגמת ליחס כלפי מגוון חברתי באזור מגוריהם (ראו למשל Butler, 2003). לא זה היה המקרה אצל המרוויינים בדרום תל אביב וביפו; אלה התייחסו בחיוב למגוון החברתי הקיים באופן ספציפי וקונקרטי באזור מגוריהם. חלקם, כמו שלומית ויובל, מתארים בהתרגשות ממש את יכולתם לקיים אינטראקציות וקשרים חברתיים חוצי גבולות חברתיים:

יובל: [...] אף אחד פה לא נראה כמונו.

שלומית: יש כאלה שנראים כמונו אבל גם יש כורדים, יש פיליפינים, יש ערבים, יש דוסיים, יש סתם משפחות רווחה. יש מנעד, יש מגוון מאוד רחב של אנשים והם כולם מדברים אתנו...

יובל: זה מה שאנחנו אוהבים.

שלומית: זה אחת מהשיחות שהיו לי בדרך מהגן, מוויצ"ו. אימא אחת מספרת לי שהגננות לא קשרו טוב את הילד שלה בעגלה והוא נפל וקיבל פצע, ורק חסר לה שיביאו את הרווחה [...]. ופתאום אני מבינה שיש פה אוכלוסייה שהרווחה מאיימת עליה. והיא מדברת איתי, אני לא מוקצה מבחינתה והיא לא מוקצה מבחינתי, יש פה תקשורת והילדים שלנו ישחקו ביחד...

חשוב לשים לב כי ההתלהבות מהמגוון החברתי בציטוט לעיל באה לידי ביטוי גם בהקשר של גידול הילדים. בעוד המעמד הבינוני נהג ונוהג לעבור לפרוורים כדי לגונן על ילדיו ממגע עם אחרים חברתיים ובעיקר ממגע עם עוני, המרואיינים מדרום תל אביב ויפו הדגישו דווקא את היתרון שיש בחשיפת ילדיהם ל"עולם האמיתי". כך גם היה בריאיון עם עודד ומירב, מדריך טיולים ופסיכולוגית אשר מתגוררים ביפו:

אני רוצה שהילדות שלי והמשפחה שלי תגדל את החוסן של... להכיר שהעולם הוא יותר מורכב. זה גם נותן המון ברמה של יצירתיות, הכרה שאתה אחד מני רבים [...] אני רוצה שהבת שלי תגדל ושעוני לא יהיה משהו שמפחיד אותה. שעריבים זה חלק מהלקסיקון שלה. אתה לא יכול לקבל את זה בקופסה יפה ונקייה [...] אתה לא יכול להישאר רק האשכנזי...

בסוף הציטוט עודד מייחס משמעות אידאולוגית לגידול ביתו במרחב מגוון, אך מתחילת דבריו עולה גם כי הערך בגידול ילדים באזור מגוון קשור בפיתוח של זהות מעמדית מסוימת – יצירתית. בהמשך אציג את יחסם המורכב של המרואיינים לשאלות של שעתוק מעמדי, אולם שני הציטוטים שלעיל מגלים כי עבור המרואיינים מדרום תל אביב ומיפו, המגורים באזורים עירוניים "מחוספסים" ומגוונים חברתית לא רק מאיימים פחות על יכולתם להוריש את זהותם המעמדית, אלא גם מהווים חלק מהותי בתהליך הורשתה.

לאור העמדות והנרטיבים המוצהרים האלה מעניין לראות כי המרואיינים נוקטים את אותן אסטרטגיות המתוארות במחקרי ג'נטריפיקציה מרחבי העולם, כגון התקבצות בבועות מעמדיות במרחב ושליחת ילדיהם למסגרות חינוך פרטיות או מחוץ לשכונה. המחקר רואה בכך הוכחה שיחסם החיובי של בני המעמד הבינוני למגוון מהווה מס שפתיים, אולם כאן אבקש להציע פרשנות מסוג אחר. טענתי היא שפער זה משקף את המתח בין התרבות המוצהרת של מרואייני, הבאה לידי ביטוי בהעדפתם המוצהרת למגוון, ובין תרבות מעמדית לא־מוצהרת המתבטאת בתחושות של חוסר נוחות וחששות מפגיעה בשעתוק מעמדי.

מנקודת מבט זו, האסטרטגיות הסגרגטיביות של המרואיינים אינן מבטלות את יחסם החיובי המוצהר למגוון אלא מהוות פשרה המאפשרת להם לשמר רמה מסוימת של נוחות מעמדית במרחב שאיננו תואם חברתית ופיזית את רגישויותיהם המעמדיות. טענה זו אינה רק תאורטית; היא נשענת קודם כול על האופן שבו המרואיינים עצמם מתייחסים לפער בין עמדותיהם המוצהרות להתנהגותם. בהמשך לכך אציג כעת לא רק את האסטרטגיות הסגרגטיביות שבאמצעותן המרואיינים מנסים להבטיח לעצמם נוחות מעמדית, אלא גם את יחסם כלפיהן.

אחת האסטרטגיות הבולטות הייתה לבחור מיקום ספציפי שבו יש ריכוז גדול יותר של תושבים בני המעמד הבינוני. כך היה במקרה של עודד ומירב, שאת משנתם הסדורה לגבי היתרונות בחיים באזור מגוון פגשנו קודם. השניים התגוררו שנים מספר בדירות שכורות באזורים שונים ביפו בטרם החלו לחפש דירה לרכישה, ולבסוף העדיפו לגור באזור שבו "הג'נטריפיקציה יותר חזקה", כדבריהם:

מירב: [...] חוינו חוויות לא פשוטות עם האוכלוסייה הענייה ביפו בשנים האחרונות. עודד: גם הבנו על עצמנו [שלמרות] שאנחנו אנשים טובים, שמאלנים, יפי נפש וכולי אנחנו לא מתמודדים טוב עם אוכלוסייה שהיא ענייה... לא רוצה להגיד קשה [...] אז פה זה אוכלוסייה שהיא יותר... פחות קשה, יותר מעורבת. הג'נטריפיקציה יותר חזקה פה [...].

חשוב לשים לב לכך שהזוג מציג את בחירתו כתוצר של חוויות קונקרטיות וההבנה כי בניגוד לעמדותיהם העקרוניות, הם אינם מצליחים לחוש בנוח באזורים שיש בהם מגוון מעמדי גדול. יש לזכור גם כי מדובר בבחירה פחות משתלמת לכללית. מרואיינים בעלי אמצעים פחותים חיפשו גורמים אחרים שעשויים לשמר עבורם אלמנטים מסוימים של תחושת נוחות מעמדית; למרחבי צריכה המיועדים למעמד הבינוני בשכונה או בסמוך אליה הייתה חשיבות מיוחדת. מרואיינים רבים הדגישו כי העובדה שמקום מגוריהם נמצא "15 דקות הליכה מרוטשילד" או כי "בדיוק פתחו כאן בית קפה" עודדה אותם לבחור במקום הספציפי. גורמים אחרים כמו ריבוי של משפחות, קיומו של ועד שכונה או בניין ואפילו קיומו של גרעין דתי נתפסו כבעלי השפעה חיובית על המרחב הציבורי ועל ההתנהגות בו. כך היה במקרה של אורטל, ילידת דרום תל אביב שרכשה בית באחת השכונות בדרום יפו. אורטל, בעלת רקע בארגוני שמאל ושותפות יהודית-ערבית, מתארת בשפה רגשית את התחושות העולות בה לנוכח הלכלוך בבניין שבו היא גרה ומסבירה את יחסה החיובי לגרעין התורני הקיים באזור:

[...] יש את העניין הזה של לכלוך, קשה לי מאוד [...]. אני חושבת שאצל ערבים, ברמה התרבותית, אין מסורת של ועד בית. [...] כל העניין הזה של ניקיון במרחב הציבורי הוא זר [...] אז זה טוב שיש איזשהו בלאנס כזה מבחינת יחסים. זאת אומרת שיש חוקים והם מוגדרים לא על ידי ערבים. ששוב, זה גם עניין מעמדי מאוד פה. כולם פה עניים. אז נראה לי שיש בי משהו שקצת אוהב את ה"מאזן אימה" הזה. אני לא אוהבת את היהודים הפונדמנטליסטים, אבל יש בזה משהו שקצת מרגיע אותי.

הפער בין עמדותיה הפוליטיות של אורטל ובין שמחתה על קיומו של גרעין תורני בשכונתה גדול כל כך שקל לפטור אותה כצבועה. באופן דומה אפשר לבקר את עודד ומירב, אשר טוענים כי הם רוצים שבנותיהם יחיו לצד עניים וערבים אך מעדיפים לגור באזור שבו "הג'נטריפיקציה יותר חזקה". אבל פרשנות כזאת לא רק מתעלמת לחלוטין מהאופן שבו המרואיינים מסבירים את פעולותיהם; היא גם אינה מכירה בקיום הברזמני של תרבות הצהרתית ולא הצהרתית. המרואיינים יכולים להיות מונעים מרצון מוצהר במגוון, אך

רגישויותיהם המעמדיות מעוררות בהם תחושות אי-נוחות ביחס לחלק מהביטויים של מגוון זה במרחב. לכן הם מנווטים את דרכם במרחב לעבר אזורים נוחים יותר או מחפשים גורמים שאמורים להבטיח להם מידה מסוימת של נוחות מעמדית אגב שימור יחסי של שאיפתם לגור באזור מגוון.

זאת ועוד, בניגוד למחקרים המציגים את בני הקבוצה הפריבילגית ככאלה שמאמצים "דיבור מתקתק" (Bell & Hartmann, 2007) חסר מודעות, מרואייני מודעים לסתירה שבין התנהגותם לעמדותיהם המוצהרות. דוגמה לכך הופיעה בציטוט של עודד ומירב, אך הנקודה הייתה בולטת במיוחד ביחסם של המרואיינים לשאלת חינוך הילדים: כמעט כולם שלחו את ילדיהם למסגרות פרטיות או אל מחוץ לשכונה. הפער בין בחירה זו ובין רצונם שילדיהם יגדלו בסביבה מגוונת לא נעלם מעיניהם. כך למשל שלי, מועסקת בחברה האזרחית, אשר מתגוררת עם בן זוגה ושני ילדיה בדרום העיר, מדברת בהתלהבות על שכונתה המגוונת ומתגאה בקשרים החברתיים שטוותה עם הקהילה הבוכרית המקומית. בה בעת היא מספרת כי שלחה את בנה הבכור לגן פרטי מחוץ לשכונה ושקלה לרשום אותו לבית הספר לטבע - בית ספר "מוכר שאינו רשמי" בדרום העיר, ששכר הלימוד בו גבוה. כך היא מתייחסת לבחירות אלו:

שלי: [...] אני מאמינה בשכונה, אבל אני מודעת למה שהיא היום [...]. אנחנו לא נרצה שהוא ילך לבית ספר שם [...]. אני אנסה לרשום אותו ל"טבע". זה נורא בשבילי. זה בניגוד מוחלט לכל מה שאני מאמינה בו, אני שונאת את בית ספר טבע [...].

מראיין: אני מנסה להבין... זה בגלל שהוא בית ספר... בסופו של דבר, בשכונת מצוקה?

שלי: [...] זה [השכונה] היה מקום מאוד מאוד קשה. גם ספציפית כשמדובר ב[שם הילד] הוא נפש מאוד מאוד עדינה, מאוד מורכבת. לא נכניס אותו לשם, לגמרי לא. יש שם חבר'ה, הארד קור, הארד קור. ואני לא... זה מגוחך שאני אומרת את זה, [...] אני רוצה בקהילתיות ולהיות חלק מהמקום שאני נמצאת בו ובלה בלה בלה, לא על חשבון הילד שלי.

שתי נקודות בולטות בציטוט הזה. ראשית, הבחירה לשלוח את ילדה לבית הספר לטבע מוצגת כפשרה כואבת, אפילו כואבת מאוד. שנית, הרתיעה מבית הספר השכונתי מתוארת קודם כול כרתיעה ממקום "קשה", באופן המרמז שוב על הפער בין תרבות הצהרתית לתרבות לא-הצהרתית. ואכן, לא ציוני המיצ"ב של מוסדות החינוך המקומיים הם שהעסיקו את המרואיינים בתל אביב; במרכז רתיעתם עמדה תפיסתם של מוסדות אלו כמקומות קשים שאינם מתאימים חברתית לילדיהם. אם נחזור למקרה של עודד ומירב נוכל לראות פער דומה בין שאיפה למגוון ובין רתיעה ממנו:

[...] כשאתה צריך לשלוח את הילד לגן, אתה צריך לשאול עם מי הוא ישחק בגן. [...] בשישי הלכתי למעון ויצ"ו לבדוק אופציה, ושאלנו כמה שם משפחות מוכרות על ידי הרווחה, 50%, זה נתון שקשה לעיכול. הייתי רוצה להיות במקום שאני סבבה עם זה, אבל...

סופו של ציטוט זה חשוב. עודד ומירב לא רק מודעים לפער בין הצהרותיהם ובין חששם לשלוח את ביתם למעון ציבורי; הם מסכמים ואומרים כי אף שהיו רוצים להיות מסוגלים להתגבר עליו, הם אינם מסוגלים לכך. אפשר להתעלם מהאופן שבו המרואיינים מפרשים את מעשיהם ולקרוא בהתבטאות זו רק מס שפתיים ליברלי. אולם במקרה כזה אנו צריכים לשאול את עצמנו מדוע הם טורחים לעשות זאת. מדוע הם מטריחים עצמם לבחון את המעון הציבורי? מדוע הם מכניסים עצמם להתחבטות קשה ולא פשוטה? פרשנותי אינה פוטרת מתח זה אלא מנסה להסבירו. לטעמי, המתח בין עמדותיה הפוליטיות של אורטל ובין יחסה החיובי לקיומו של גרעין דתי השומר על כללי התנהגות במרחב, והמתח בין השאיפות של שלי, עודד ומירב שילדיהם יגדלו בסביבה מגוונת ובין בחירתם במוסד פרטי, משקפים את המתח בין תרבות מעמדית הצהרתית לתרבות לא-הצהרתית; בין העדפות שאפשר לקשר לתרבות ולזהות המעמדית העירונית והמקצועית שרכשו במהלך חייהם הבוגרים ובין ההביטוס הראשוני שרכשו בתהליכי חברות מוקדמים, שנטע בגופם רגישויות וטעמים מעמדיים המקשים עליהם לחוש בנוח במרחבים שבהם היו רוצים לחוש בנוח. האסטרטגיות הסרגטיביות שהמרואיינים נוקטים עומדות במתח עם יחסם החיובי למגוון באזור מגוריהם ובה בעת מאפשרות אותו. רוצה לומר, יחסם המוצהר החיובי של המרואיינים כלפי מגוון חברתי, לא רק כרעיון כללי אלא כמאפיין קונקרטי של אזור מגוריהם, תלוי למעשה ביכולתם לתחם ולשלוט במגעם ובמגע ילדיהם עם אותו מגוון במרחב הציבורי ובמערכת החינוך. מסקנה זו אינה עולה בקנה אחד עם הטענות המקובלות בספרות, אולם כפי שאראה כעת, היעדר היכולת לנקוט אסטרטגיות כאלה מקשה על המרואיינים מבאר שבע להחזיק בעמדות חיוביות כלפי אחרים חברתיים באזור מגוריהם ואף דוחף אותם להשתוקק למגורים במרחב הומוגני.

השכונות החדשות של באר שבע: מגוון לא נשלט וחוסר נוחות מעמדית

בספרות הקיימת מגורים בשכונות כמו אלה שבבאר שבע, המתוכננות ומשווקות ל"אוכלוסייה צעירה" או ל"משפחות צעירות", מוצגים כביטוי של שאיפה למרחב הומוגני (ברגר, 2015; Tzfadia, 2005). אמנם תמה מרכזית במשיכה לשכונות אלו בבאר שבע הייתה השאיפה להתגורר לצד אוכלוסייה "צעירה" ו"איכותית", אך אין פירוש הדבר שהראיונות בעיר נעדרו תפיסות המייחסות ערך חיובי למגוון חברתי. כך למשל בת-אל ורוגן, קונדיטורית ואיש IT משכונת נווה זאב, אמנם מדגישים בריאיון כי האזור שבו הם מתגוררים בשכונה משופע ב"המון זוגות צעירים ומשפחות צעירות" – עובדה שסימנה את אזור מגוריהם כ"אזור טוב של נווה זאב" – אך גם מציינים כי הם מסתדרים עם שכנים מקבוצות חברתיות שונות וכי במהלך החיפוש הם בחנו את התנהגות השכנים ולא את מוצאם:

מראיין: זה משהו שהעסיק אתכם, מי האוכלוסייה?

בת-אל: עוד פעם, בניין מלא משתפ"ים זה לא [מקום שהיינו רוצים לגור בו]... פה יש ערבים אבל מאוד נחמדים.

רוגן: מאוד נחמדים. ממש. יש פה אחד שהוא ממש נחמד, מדבר איתי, בעיה אחת שהוא פוחד מהכלב, אבל אני מחזיק אותו הוא אומר תודה וממשיך.

מראיין: אז לא מעסיק אתכם, מי האוכלוסייה?

רונו: זה לא היה אחד ה... זה לא היה אחת השאלות שהיינו שואלים, על השכנים. בת-אל: לא היינו שואלים איזה שכנים, כשהתקדמנו [בתהליך החיפוש] היינו שואלים איך השכנים, לא מי השכנים.

בניגוד לדברי המרואיינים מתל אביב, המפגש עם השכן הערבי בבניין מגוריהם של בת-אל ורונו אינו מתואר כמימוש של אידיאל פוליטי או תרבותי באמצעות מגורים באזור מגוון. עם זאת, השניים דואגים להדגיש את הנוחות שהם חשים לנוכח קיומם של שכנים ערבים, נוחות הנשענת על אופיים ה"נחמד" של שכניהם. באופן דומה הם מדגישים כי השאלה שהעסיקה אותם כשחיפשו דירה לא הייתה זהותם החברתית של השכנים אלא אופיים או צורת התנהגותם – "היינו שואלים איך השכנים, לא מי השכנים".

אופן תיאור זה של מפגש עם שכנים מקטגוריות חברתיות שונות תוך שמירה על כללים משותפים של נימוס ותרבות (civility) חזר על עצמו כמה פעמים אצל מרואיינים מהעיר, והוא משקף שיח שדרכו בני המעמד הבינוני במרחבים פרטוריים בעולם נוהגים להדגיש את המשותף בין חברי הקהילה על אף המגוון האתני שבה. העמדה המקובלת בספרות רואה בשיח זה טשטוש והסתרה של הבדלים ואי-שוויון חברתי וגורסת כי לפיכך הוא חוטא לאידיאל הפוליטי של מגוון (Hoekstra & Gerteis, 2019; Demireva & Heath, 2014), אולם המקרה הישראלי יכול לעזור לנו לראות בו רפרטואר תרבותי המאפשר להכיל ולהעניק ערך חיובי למגוון חברתי. מספיק להזכיר את ההתנגדות המאורגנת בעפולה לכניסתם של שכנים ערבים בני המעמד הבינוני לשכונות החדשות של העיר כדי להזכיר כי גם שיח המדגיש את הדמיון בין השכנים אינו מובן מאליו.

תמה נפוצה נוספת אצל המרואיינים מבאר שבע הייתה ביטויי רתיעה ממגורים בבניין או באזור המאופיינים בריכוז אתני מסוים, כפי שציין דוד, סטודנט לכלכלה המתגורר בעיר עם אשתו מיטל, רואת חשבון: "[אני] מעדיף שיהיה יחסית ערוב. שלא יהיה רק רוסים, רק מרוקאים. אני לא אוהב את זה [...] אז בא לי שיהיה כור היתוך כזה. לא מחפש משהו ספציפי, עדה מסוימת". שוב, אפשר לראות כי בבאר שבע משמעותו החיובית של מגוון עוברת דרך טשטוש של הבדלים חברתיים והדגשה של זהות משותפת. עם זאת, הרצון להימנע ממגורים באזור בעל צביון אתני מסוים בעיר מגלה גם יחס אמביוולנטי לסוגים אחרים של מגוון, ובעיקר מגוון מעמדי. באופן המשוקע במרחב החברתי המקומי, שבו ריכוזים אתניים מאפיינים את השכונות הישנות והמתדרדרות של העיר, מרואיינים כמו דימה ונירדית – דוקטורנט לרפואה ועורכת דין – ממסגרים את רצונם לגור באזורים "מעורבים" דרך הרצון להימנע ממגורים באזורים עניים:

אני לא רוצה לגור בשכונה של רק רוסים. [...] השכונות היותר טובות, החתך שם הוא לא לפי מאיפה שעלית [...]. עכשיו, זה לא שאכפת לי לגור רק עם מי שמרוויח טוב או רק עם אנשים שלומדים באוניברסיטה, זה ממש לא, כן? יש, היו לי אחלה שכנים שהם – לא יודע, הוא אינסטלטור.

ציטוט זה והציטוט הקודם מגלים כמובן כיצד בשימוש יומיומי שחקנים טוענים את הרעיון של אזור מגורים מגוון במשמעויות שונות, מורכבות ואף סותרות. אך בהקשר של מאמר זה חשוב לשים לב למודעות של דימה לכך שדבריו יכולים להיתפס באופן שלילי, אם משום

שהם חורגים מכללים של תקינות פוליטית אם מתוך חשש להישמע כמתנשא, והוא מסייג ומתקן את עצמו. מודעות זו ממחישה את הבעייתיות בעמדה הרואה במגורים במרחבים סמי-פרווריים בחירה שמונעת משאיפה פשוטה וישירה להומוגניות חברתית, שאיפה שהספרות קושרת לתרבות של המעמד הבינוני המסורתי.

זאת ועוד, בכמה מקרים היו המרואיינים מבאר שבע בקיאים בשיח העירוני שמצאתי בתל אביב. לרוב היו אלה מרואיינים שנחשפו לשיח התכנוני של "העירוניות החדשה" במסגרת לימודיהם או במסגרת פעילותם בחברה האזרחית. מרואיינים כמו אמיר ועינב, מהנדס ומסטרנטית בגאוגרפיה, מסבירים כי אינם רוצים שילדיהם יתגוררו ב"בועה" של אחד היישובים הקטנים הסובבים את העיר, ודנים בסוגיה העקרונית של יתרונות החיים בעיר לעומת יישובים קטנים דרך המגוון שהעיר מספקת: "זה משהו שרוב הערים יכולות לקנא בבאר שבע, בטירוף, במגוון, בקבלה של דת פה. קבלה של דת וקבלה של המסורתיות המזרחית שצריך ללמוד ממנה. [...] הקבלה של השונה פה, של דתות שונות, מגוון העובדים איתי בעבודה מאוד מגוון".

נראה אפוא כי לא רק בשכונות החדשות של באר שבע יש מגוון גדול יותר מכפי שמציג הדימוי שלהן בשיח הציבורי ובמחקר; גם עמדותיהם של תושבי השכונות לגבי מגוון חברתי מגלות מנעד של תפיסות ופרטואריים תרבותיים – מנעד שדרכו הם יכולים להעניק משמעות חיובית למגוון החברתי באזור מגוריהם. אם כן, השאלה שעולה בנקודה זו היא מדוע לא עשו זאת. בניגוד למרואיינים מתל אביב, בבאר שבע התייחסות ספציפית לשכן כזה או אחר או תפיסות כלליות לגבי היתרונות בסביבה עירונית מגוונת לא תורגמו לנרטיבים המעניקים יחס חיובי למגוון החברתי הקיים באזור המגורים. במקום זאת, מרואיינים מבאר שבע הרבו להתייחס באופן שלילי לאחרים חברתיים באזור מגוריהם, השתמשו במונחי גנאי אתנו-מעמדיים כמו "ערסים" ו"שלוכים" והרבו להתייחס באופן שלילי לקיומו של קריוקי מזרחי – תמות הקשורות כמובן באתניות, אך מהוות גם גבול מעמדי הנסוב סביב סוגיות של הון תרבותי (גיגי ושני, **בדפוס**; שוורץ, 2014; Schwarz, 2015).

התשובה לשאלה מדוע, בניגוד למרואייני תל אביב, המרואיינים מבאר שבע לא עשו שימוש בפרטואריים התרבותיים הזמינים להם כדי להעניק ערך חיובי למגוון שנתקלו בו באזור מגוריהם קשורה כמובן גם להבדלים בין ההעדפות האפריוריות של שתי האוכלוסיות. בניגוד למרואיינים מתל אביב, בבאר שבע מרואייני לא חיפשו במכוון אזור מגורים מגוון חברתית. עם זאת, תאוריות כלכליות (Cherepanov et al., 2013), פסיכולוגיות (Steele, 1988) וסוציולוגיות (Swidler, 2003) מנבאות כי בשלב זה שחקנים יבצעו רציונליזציה בדיעבד כדי להעניק ערך חיובי לאזור מגוריהם. גם בסכמה הבורדיאנית, העדפות ועמדות אינן נובעות ישירות ממאפייניו הסוציו-אקונומיים של הפרט ואינן מובילות באופן מכני להתנהגויות מסוימות. העדפות, עמדות והתנהגות מתפתחות באינטראקציה שבין ההביטוס ובין המרחב החברתי (Bourdieu, 2000; Shani, 2019). בהמשך לכך, טענתי היא כי יחסם השלילי המוצהר של המרואיינים למגוון באזור מגוריהם מושפע מהאופן שבו המרחב המקומי מארגן את מפגשם עם אותו מגוון ומהאופן שבו הוא מקשה עליהם ליישם אסטרטגיות סגרגטיביות ולחוש נוחות מעמדית באזור מגוריהם.

כפי שתיארת קודם לכן, אופן הבנייה של השכונות החדשות בעיר מקשה על ההטרונגויות הקיימת בהן לקבל ביטוי במרחב, כזה שישתקף בהיבדלות מרחבית, בשיח מקומי על אופיים

של אזורים מסוימים או במרחבי צריכה ובחיי רחוב שיבטאו תרבות מעמדית מסוימת. למציאות מקומית זו היו בראיונות שני ביטויים ברורים: תחושת אי־ודאות לגבי יכולתם של המרואיינים לשלוט בזהות שכניהם העתידיים, ותחושות תסכול לנוכח התנהגויות לא רצויות בשכונה שעברו אליה. אי־הודאות התבטאה בפרקטיקה מקובלת בשלב החיפוש, שאותה מתארת נטשה, מעצבת גרפית שחיפשה עם בן זוגה דירה בשכונת רמות:

חברים שלי שקנו את הדירה שלהם ברמות הגיעו לשם כמה פעמים במהלך הימים, לילות, בקרים, ופשוט ישבו איזה חצי שעה באזור וראו מה קורה, מי מסתובב בחוץ, מי יושב בפארק בלילה. וברור שאתה לא יכול לדעת הכול, ויכול להיות שערב לפני היה שם קריוקי מזרחי כבד...

גם מרואיינים בתל אביב נהגו להסתובב באזורים שבהם רצו לקנות דירה, אולם הפרקטיקה שנטשה מתארת לא הופיעה באף ריאיון בתל אביב. באלה היו ביטויים של תרבות מעמדית במרחב הציבורי בדמות בתי מסחר ובילוי, ואילו בתיאור של נטשה לא מופיע המרחב הציבורי אלא הפרטי – בניין המגורים. בשל כך, התיאור רווי בתחושת אי־ודאות. נטשה וחבריה חוזרים ומבקרים בסביבת הבניין בשעות שונות של היום במשך כמה ימים, אך גם ביקורים אלו אינם מביטיחים דבר וייתכן "שערב לפני היה שם קריוקי מזרחי כבד". בחלקים שבהם המרואיינים התייחסו לאזור מגוריהם לאחר שקנו דירה, חוסר היכולת להתמקם במרחב בא לידי ביטוי בתסכול ובהפתעה מגילויים של התנהגויות וטיפוסים חברתיים אשר היו אמורים להיות מחוץ לגבול שכונתם החדשה, ובתחושה שאין ביכולתם להימנע מהתנהגויות אלו. כך עולה למשל בדיון בין סוניה ליניר, אנשי הייטק, על ההתנהגויות שבהן הם נתקלים במתחם מגוריהם בשכונת רמות:

סוניה: יש פה את הפרויקט החדש הזה, ופשוט יצאו איזה שלושה בחורים והתחילו לשיר במרפסת [...] לא ישנתי עד איזה שתים עשרה, אחת בלילה. [...]
 נייר: זה גם דברים כמו... עכשיו ירדתי לזרוק את הזבל [...] הפח ריק, ריק לגמרי. רואה שבע שקיות זבל על הרצפה. [...] השכונה נראית זוועה [...].
 סוניה: זו לא השכונה, זה המתחם.

נייר: לא, זה ככה בכל השכונה, אני מבטיח לך. אני אומר לך. אז זהו, אז נראה לי שהאוכלוסייה פה קצת... לא נעים [...].
 סוניה: לא, זו אוכלוסייה מעורבת.

נייר: יש גם אנשים טובים, אבל יש גם הרבה שהורסים את זה.
 סוניה: כן. יש כאן הרבה מאוד הייטקיסטים. כאילו, תסתובב כאן, תראה, חמישה רכבים של אמדוקס, [...] יש מלא הייטקיסטים ומלא זה... מצד שני, יש גם... פחות איכותיים, נקרא לזה.
 נייר: הקריוקי חוגג.

סוניה: [...] אבל זה לא רק ברמות. זה תופעה כאילו... אני מאמינה, בכל מקום. לא משנה איפה...

אמנם אי-אפשר לנתק את ההפתעה של בני הזוג מהעובדה שמלכתחילה לא ביקשו לגור באזור מגוון, אולם גם אי-אפשר להבינה מבלי להביא בחשבון את המאפיינים הייחודיים של מרחב מגוריהם. ההשוואה בין הערים מאפשרת להבחין בתפקידו של המרחב העירוני בעיצוב יחסם המוצהר של המרואיינים למגוון. בעוד מרואיינים מדרום תל אביב ויפו ידעו לתאר היכן בתוך המרחב שבו הם מתגוררים "הג'נטריפיקציה יותר חזקה" והיכן "האוכלוסייה יותר קשה", המרואיינים בבאר שבע לא ידעו להסביר מדוע הם נתקלים באזור מגוריהם בהתנהגויות המפרות את תחושת הנוחות המעמדית שלהם. סוגיה ויניר אינם מצליחים להסכים אם ההתנהגויות שבהן הם נתקלים מופיעות רק במתחם הספציפי של מגוריהם, בכל השכונה או בכל מקום. תחושה זו שאין ביכולתם להימנע מסוג מסוים של אוכלוסייה, ובעיקר מסוג מסוים של התנהגויות במרחב, ואלה למעשה נמצאות בכל מקום, מובילה את המרואיינים מבאר שבע להאמין כי הם מיעוט מעמדי באזור מגוריהם. אמונה זו מעצימה את חששות המרואיינים לגבי יכולתם להוריש את זהותם המעמדית לילדיהם. כך למשל בסוף הריאיון עם אמיר ועינב, אשר את עמדתם החיובית לגבי מגוון ראינו קודם, הביעה עינב חשש כי ילדיה יגדלו להיות ערסים וקשרה חשש זה לתחושתה שבבאר שבע תהיה לילדיה "דוגמה [חברתית] מסוג אחד". חששות דומים מביעים דביר ונורית, מורה לגאוגרפיה ועובדת סוציאלית, שדיברו לא מעט על הערך החיובי של המגוון העירוני בבאר שבע אך חששו גם הם ממערכת החינוך המקומית:

אני, איפה שגדלתי היה את הערסים, את הפריקים, את הזה, את הזה... היה לי אלמנט של בחירה, די רחב, לבחור את החברים שלי. [...] ואני יודע שיש פה הרבה אחלה ילדים, [...] ואני פשוט תוהה אם תהיה את המסה הזאת, שהילדים שלי יוכלו לבחור את החברים שטוב להם ונעים להם איתם. ושיראו אנשים מכל המינים והסוגים, אבל שאת החברים שלהם יהיה להם אופציות לבחור [...].

אמנם שיעור המשכילים בשכונות המעמד הבינוני בבאר שבע נע בין 30% ל-40%, כך שמרואייני הם אכן מיעוט, אך הם מיעוט גדול בכלל ובהשוואה לשכונות דרום תל אביב ויפו בפרט. תחושתם כי הם מיעוט מעמדי נובעת פחות מהדמוגרפיה של שכונות המגורים שלהם ויותר מחוסר יכולתם להתמקם בשכונה באופן שיאפשר להם לתחם את מגעם ואת מגע ילדיהם עם אחרים חברתיים. אם ההתנהגויות והאוכלוסייה שממנה הם מבקשים להתרחק נמצאות בכל מקום, כפי שראינו בריאיון עם סוגיה ויניר, אזי המסקנה ההגיונית עבורם היא שהם עצמם מיעוט קטן בשכונה, אף שאינם כאלה. מעבר לכך, בניגוד לתל אביב, למרואיינים בבאר שבע לא התאפשר לשלוח את ילדיהם למוסדות חינוך פרטיים או מחוץ לשכונה. בזמן הראיונות כמעט ולא היו מוסדות חינוך פרטיים בעיר, ואזורי מגוריהם היו "השכונות הטובות" של העיר, כך שלא היה ערך בשליחת ילדיהם אל מחוץ להן.

למעשה, האסטרטגיה היחידה שהמרחב הבאר-שבעי הציץ למרואייני כדי להשיג נוחות מעמדית הייתה להתגורר באחת מה"שכונות החדשות". במקרים שבהם אסטרטגיה זו נכשלה, תחושת חוסר הנוחות של המרואיינים נבעה לא רק מעצם המפגש עם טיפוסים והתנהגויות שמהם ביקשו להימנע אלא גם ובעיקר מתחושתם שאין ביכולתם לתחם ולשלוט במפגש זה. מציאות זו הובילה רבים למסקנה כי הדרך היחידה להבטיח לעצמם נוחות מעמדית היא לעבור ליישוב עם מנגנון סינון חברתי פורמלי בדמות ועדת קבלה. שוב

ושוב מרואיינים כמו סוניה וינר ציינו כי הדרך היחידה להבטיח "אוכלוסייה איכותית" היא לעבור ליישוב שיש בו ועדת קבלה: "כן, יש יתרון בזה שהם בוחרים את האנשים. כאילו, אין לך שכנים שעושים לך קריוקי פעמיים בשבוע בחלון [...]". לרוב דיון זה היה תאורטי, אך מירי ומיכאל, מדריכת נוער ופזיזותרפיסט המתגוררים בשכונת רמות, היו בזמן הראיון בתהליכי קבלה מתקדמים לקיבוץ בדרום. כך הם מתארים את נסיבות המעבר:

בחרנו כביכול את השכונה הכי טובה בבאר שבע שאנחנו יודעים, שכאילו יהיו פה גנים טובים, יהיו פה אנשים טובים, [...] והיינו באיזה עשרה גנים אם לא יותר. בסוף רשמנו אותה לנעמת [...] קרוב לבית כאילו, כי הגנים הפרטיים היו מוזעזעים בעינינו. [...] היה עכשיו חגיגת חנוכה, וזה שופוני. זה כאילו ילדים בני שנתיים וחצי, שהכול זה שופוני. לא בגלל הילדים, בגלל המבוגרים, שזה מה שחשוב להם.

ובהמשך הראיון:

כן. זה מפריע לי בקיבוץ. שכאילו אני מכניסה את הבת שלי לבועה שכולם, כולם אשכנזים, שמדברים באותה צורה, לכולם יש תארים ו... [...] מהצד השני כאילו, כאן זה לא, זה לא הטרוגני, זה לא... לא... כאילו... יש פה הרבה דת [...] ילדים ששוכרים בקבוקים. לא מצאנו כאילו... אנשים יותר דומים לנו.

מירי ומיכאל נקטו את האסטרטגיה היחידה הזמינה בעיר כדי לחוש בנוחות מעמדית, אך הם מרגישים כמיעוט בתוך שכונתם. הם אינם מצליחים למצוא בה אנשים כמוהם, ומביעים חשש מהתרבות שילדתם נחשפת אליו בגן. כל אלה מובילים אותם לממש את השאיפה שנשמעה בראיונות רבים בעיר – לעבור ליישוב מגורים עם ועדת קבלה. עם זאת, יחסה הביקורתי של מירי כלפי הסביבה החברתית ההומוגנית של הקיבוץ מזכיר כי יחסם השלילי של המרואיינים מבאר שבע לאחרות חברתית באזור מגוריהם אינו משקף ישירות עמדות מוקדמות. כמו מרואיינים מדרום תל אביב, גם מירי מתארת מתח בין בחירתה לעבור לקיבוץ ההומוגני ובין עמדותיה העקרוניות לגבי מגוון חברתי. רק לאחר שבחירתה "בשכונה הכי טובה בבאר שבע" לא הצליחה לספק לה תחושת נוחות מעמדית, ובהיעדר מנגנונים סגרגטיביים לא פורמליים, היא בוחרת לעבור לקיבוץ שמפעיל מנגנון סינון פורמלי.

השאיפה הנפוצה להתגורר ביישוב עם ועדת קבלה מדגימה יותר מכול את הקשר הפרדוקסלי, לכאורה, בין יחס חיובי למגוון חברתי ובין אסטרטגיות סגרגטיביות. דרך אסטרטגיות אלו המרואיינים מתל אביב יכלו לפתור את המתח בין הממדים המוצהרים ללא מוצהרים של תרבותם המעמדית בתוך אזור מגוריהם. המרואיינים מבאר שבע אינם יכולים לעשות זאת, ולכן אין זה מפתיע שאינם עושים שימוש בידע התרבותי שלהם כדי להעניק ערך חיובי למגוון הקיים באזור מגוריהם. אפשר אף לטעון כי הקושי לייצר גבול ממשי בינם ובין שכניהם במרחב מוביל את מרואייני באר שבע לעסוק עוד יותר בעבודת גבול סימבולית בינם ובין האחרים באזור מגוריהם ומביא רבים מהם לשאוף לעבור למרחב שבו ההומוגניות ונוחותם המעמדית אמורות להיות מובטחות.

סיכום ודיון

בדומה למחקרים מהעולם, המרואיינים במחקר זה מבטאים עמדות מוצהרות חיוביות לגבי מגוון חברתי. עמדות אלו נעות בין חגיגה של מגוון עירוני ובין תפיסות המטשטשות הבדלים חברתיים ומדגישות נורמות תרבותיות וכללי נימוס משותפים, אך תרגומן ליחס כלפי המגוון הקיים באזור המגורים מורכב. המרואיינים מתל אביב מדברים בהתרגשות על המגוון הקיים באזור מגוריהם אך נוקטים אסטרטגיות סגרגטיביות שונות בתוך שכונותיהם. בבאר שבע המרואיינים מחזיקים ברפרטוארים תרבותיים לגבי חשיבותו של מגוון חברתי, אך מתייחסים באופן שלילי לאחרים חברתיים באזור מגוריהם וחלקם שואפים להתגורר ביישוב שיש בו ועדת קבלה.

במקום לראות בפערים בין הצהרות כלליות ובין יחס והתנהגות קונקרטיים ביטוי של צביעות, חוסר מודעות או אסטרטגיה לא מודעת, ההבחנה בין תרבות הצהרתית ללא הצהרתית (Lizardo, 2017) אפשרה להבין פערים אלו כביטוי של מתח בין שני היבטים של התרבות המעמדית של המרואיינים: מחד גיסא עמדותיהם כלפי מגוון המתקיימות ברמה המוצהרת, ומאידך גיסא הצורך לחוש נוחות מעמדית, הקשור לרמה הלא-הצהרתית של תרבותם המעמדית – להביטוס הראשוני המשותף לכלל המרואיינים על אף ההבדלים ביניהם. בהמשך לכך, תיארת כיצד מאפיינים שונים של אזורי המגורים מאפשרים למרואיינים או מקשים עליהם לחוש נוחות מעמדית, וכיצד היכולת או הקושי לחוש בנוח מעצבת את המורכבות המקומית הייחודית ביחסם של המרואיינים בכל עיר לאחרות חברתית באזור מגוריהם.

ניתוח זה מעלה כמה שאלות ותרומות תאורטיות. כדי להתמודד עם הריבוי הגדל בסגנונות ודפוסי חיים בתוך המעמד הבינוני, הספרות הקיימת נוטה לצמצם את השימוש במושג ההביטוס בהתייחסותה לטעמים, להעדפות ולסגנון החיים של קבוצות ספציפיות במעמד הבינוני (Savage et al., 2013). ממצאי מזכירים כי אפשר עדיין לאתר נטיות ורגישויות מעמדיות המשותפות לקבוצות שונות בתוך המעמד הבינוני, ומעלים את השאלה אם אפשר לכלול העדפות וסגנון חיים, רגישויות מעמדיות יסודיות וגם דאגות לגבי שעתוק תחת אותו מושג אנליטי – ההביטוס. האם צריך להפנות תשומת לב מיוחדת לפיצולים בתוך ההביטוס המעמדי, או שמא יש דווקא לצמצם את תחולתו של המושג ולהבחין בינו ובין היבטים גמישים ורפלקטיביים של תרבות מעמדית? מחקר עתידי אשר יתמקד לא רק בהבדלים תוך-מעמדיים אלא גם באלמנטים משותפים לבני קבוצות שונות בתוך המעמד הבינוני יוכל לשפוך אור על שאלות אלו.

המאמר מציע תרומה גם לניסיונות לשלב בין סוציולוגיה עירונית למסגרת הניתוח הבורדיאנית (לסקירה ראו Savage, 2013). עד כה, ספרות זו נטתה להתעלם מהעמדה הבורדיאנית היסודית כי טעמים, עמדות והתנהגויות אינם משקפים ישירות את מאפייני המעמדיים של הפרט אלא נוצרים באינטראקציה בין מאפיינים אלו ובין המרחב החברתי (Bourdieu, 2000; אבל ראו Shani & Bar-Haim, 2020; Shani, 2019). בניגוד לבורדייה, שראה במרחב הפיזי שיקוף של החברתי, המאמר מגלה כיצד המאפיינים הייחודיים של המרחב הפיזי והחברתי של כל עיר משפיעים על עיצוב עמדות חברתיות בתוך המעמד הבינוני. כך שגם אם עמדותיהם של המרואיינים בכל עיר אינן מנותקות ממאפייניהם

המעמדיים ומהעדפותיהם המוקדמות, אי־אפשר להבין את יחסם לאחרות החברתית באזור מגוריהם מבלי להבין את יכולתם או חוסר יכולתם לחוש בנוח מול מגוון זה. מציאות מקומית זו היא המייצרת בכל עיר דפוס אחיד יחסית של יחס למגוון חברתי באזור המגורים, גם כאשר ארגו הכלים התרבותי של התושבים מכיל מנעד רחב יחסית של עמדות ונרטיבים אפשריים.

בהמשך לכך, המאמר קורא לבחון מחדש את האסטרטגיות הסרגטיביות של המעמד הבינוני החדש בעיר ואת התנאים הדרושים לקיומו של מרחב חברתי מגוון מעמדית. כפי שהראיתי, האסטרטגיות הסרגטיביות שנקטו המרואיינים מתל אביב היוו פשרה מודעת שאפשרה דווקא את חייהם באזורים מגוונים מעמדית ואת ההחזקה בעמדות חיוביות כלפי מגוון זה. בנקודה זו ההשוואה בין הערים מלמדת במיוחד, שכן חוסר יכולתם של המרואיינים מבאר שבע לנקוט אסטרטגיות סרגטיביות במרחב מקשה עליהם לחוש נוחות מעמדית. קושי זה בא לידי ביטוי ביחס שלילי לאחרות החברתית באזור מגוריהם ואף בשאיפה להתגורר ביישוב שיש בו מנגנון סרגטיבי פורמלי בדמות ועדת קבלה.

כאן המאמר מצטרף לקול בסוציולוגיה הישראלית הקורא לעבור מסוציולוגיה של חשד לסוציולוגיה של משמעות (מזרחי, 2011, 2017) ומרחיב אותה גם למחקר של בני המעמד הבינוני והבינוני־גבוה, קבוצה חברתית ששמור לה מקום מיוחד כמושא של ביקורת בסוציולוגיה הביקורתית בכלל והעירונית בפרט (Brown-Saracino, 2010, 250-267). טענתי היא כי כל עוד מטרת החוקר היא לחשוף את האמת הלא־השוויונית מאחורי דברי המרואיינים, אזי המתח בין עמדות חיוביות להתנהגות סרגטיבית הוא נקודת הסיום של המחקר ולא נקודת ההתחלה שלו. עמדה זו לא רק מייצרת נקודת עיוורון מהותית במחקר הקיים אלא היא גם מקשה עלינו לשאול מהם התנאים החברתיים המאפשרים את קיומו של מרחב מגורים מגוון.

אין ספק שממצאיי מעלים אי־נחת פוליטית. נראה כי נכונותם של בני המעמד הבינוני להתגורר במרחב מגוון מעמדית תלויה ביכולתם לתחם את מגעם עם אחרים חברתיים, לשלוט על כללי ההתנהגות במרחב הציבורי ונראותו, ולתחם את המגעים של ילדיהם עם אחרים חברתיים במערכת החינוך. אך אף שאי־הנחת הפוליטית במקומה, יש לזכור כי כבר עבודתו הקלאסית של פרדריק ברת' (Barth, 1969) הראתה זה מכבר את הקשר בין היכולת לקיים אינטראקציה חוצת גבולות חברתיים ובין קיומם של איסורים המתחמים ומגבילים אינטראקציה זו. ממצאיי מהדהדים את טענותיו של ברת' ומצטרפים למחקרים הספורים (Tissot, 2014) אשר הצביעו על הקשר הפרדוקסלי לכאורה בין יחס חיובי למגוון ובין היכולת לקיים אסטרטגיות סרגטיביות במרחב העירוני (וראו גם Omer et al., 2014). טענתי היא כי מחקר סוציולוגי המבקש להבין את התנאים המאפשרים או המגבילים את קיומו של מרחב חברתי מגוון צריך להתייחס למשמעות המגוון והתנאים המקיימים אותו כאל שאלה אמפירית. עמדה ביקורתית נורמטיבית אפריורית שאינה נותנת אמון בהצהרותיהם של בני המעמד הבינוני, או שמגלה חוסר אמפתיה פרשנית לרגישויותיהם ולחששותיהם המעמדיים, תקשה עלינו לא רק להבין את מושאי מחקרנו אלא גם לנסח מהמחקר מסקנות פוליטיות בנות קיימא.

מקורות

- ברגר, תמר. (2015). אוטוטופיה: על מרחב הביניים הפרוורי בישראל. הקיבוץ המאוחד. גיגי, מוטי, וגיא שני (בדפוס). בין שלוכים לשלוחים: ההיסטוריה האתנו-מעמדית של כינויי גנאי בישראל. בתוך רעות ריינה בנדריהם והני זובידה (עורכים), לקסיקון כותבים מזרחית במאה ה-21. הקיבוץ המאוחד.
- ורצברגר, חנה, ודנה קפלן. (2019). פתיחות רוחנית בניו-אייג' היהודי: היבדלות מעמדית בעידן פוסט-חילוני. סוציולוגיה ישראלית כ(1), 74-98.
- זיכרמן, חיים, ולי כהנר. (2012). חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- חידר, עזיז. (2005). ספר החברה הערבית בישראל: אוכלוסייה, חברה, כלכלה. מכון ון ליר בירושלים.
- טרייטל, ורה. (2007). האושר מחכה בגינה: סיפורו של מתחם הקוטג'ים בשכונת נאות שקמה, ראשון לציון מערב. בתוך שלי כהן וטולה עמיר (עורכות), צורות מגורים: אדריכלות וחברה בישראל (עמ' 95-113). חרגול.
- לוי, נטלי, ויוסי שביט. (2015). כרוניקה של אכזבה: אינטגרציה בין ערבים ליהודים בבית ספר יסודי. סוציולוגיה ישראלית, טז(2), 7-30.
- מונטרסקו, דניאל, ורועי פביאן. (2003). "כלוב הזהב": ג'נטריפיקציה וגלובליזציה בפרויקט גבעת אנדרומדה, יפו. תיאוריה וביקורת, 23 (סתיו), 141-178.
- מזרחי, ניסים. (2011). מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיח זכויות-האדם בישראל. מעשי משפט, ד, 51-74.
- מזרחי, ניסים. (2017). הסוציולוגיה בישראל לאן? מסוציולוגיה של חשד לסוציולוגיה של משמעות. מגמות, נא(2), 69-114.
- רוזן, גלעד, וערן רזין. (2007). מתחם המגורים המגודר בישראל: שלב חדש של היבדלות במרחב. סוציולוגיה ישראלית, ט(1), 103-126.
- פלינט, שלומית, נורית אלפסי ויצחק בננסון. (2010). דומים ושונים: מיקרו-סגרגציה של חרדים במרכז ירושלים. סוציולוגיה ישראלית, יב(1), 81-110.
- שוורץ, אורי. (2014). "עיראקים אשכנזים מאוד": על אותנטיות, גבולות מעמדיים והמטפוריקה של השפה האתנית בישראל. תיאוריה וביקורת, 43 (סתיו), 103-130.
- שני, גיא. (2018). התמקמות: על עיצובן המקומי של זהויות המעמד הבינוני בתל אביב-יפו וכבאר-שבע [חיבור לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל אביב].
- Alexander, Jeffery C. (1995). *Fin de siècle social theory: Relativism, reduction, and the problem of reason*. Verso.
- Anjaria, Jonathan Shapiro. (2009). Guardians of the bourgeois city: Citizenship, public space, and middle-class activism in Mumbai. *City & Community*, 8(4), 391-406.
- Avni, Nufar, Lisa Bornstein, & Nurit Alfasi. (2016). City profile: Beersheba. *Cities*, 53, 18-29.

- Barth, Fredrik. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The Social organization of culture difference*. Waveland Press.
- Bell, Joyce M., & Douglas Hartmann. (2007). Diversity in everyday discourse: The cultural ambiguities and consequences of "happy talk". *American Sociological Review*, 72(6), 895–914.
- Benson, Michaela. (2014). Trajectories of middle-class belonging: The dynamics of place attachment and classed identities. *Urban Studies*, 51(14), 3097–3112.
- Benson, Michaela, & Emma Jackson. (2013). Place-making and place maintenance: Performativity, place and belonging among the middle classes. *Sociology*, 47(4), 793–809.
- Berrey, Ellen. (2015). *The enigma of diversity: The language of race and the limits of racial justice*. University of Chicago Press.
- Bonilla-Silva, Eduardo. (2009). *Racism without racists: Color-blind racism and the persistence of racial inequality in America*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Bourdieu, Pierre. (1990). *The logic of practice* (Richard Nice, Trans.). Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. (2000). *Pascalian meditations* (Richard Nice, Trans.). Stanford University Press.
- Brown-Saracino, Japonica. (2010). *A neighborhood that never changes: Gentrification, social preservation, and the search for authenticity*. University of Chicago Press.
- Brown-Saracino, Japonika. (2015). How places shape identity: The origins of distinctive LBQ identities in four small U.S. cities. *American Journal of Sociology*, 121(1), 1–63.
- Butler, Tim. (1997). *Gentrification and the middle classes*. Ashgate Publishing.
- Butler, Tim. (2003). Living in the bubble: Gentrification and its 'others' in North London. *Urban Studies*, 40(12), 2469–2486.
- Butler, Tim, & Garry Robson. (2003a). *London calling: The middle classes and the re-making of inner London*. Berg.
- Butler, Tim, & Garry Robson. (2003b). Negotiating their way in: The middle classes, gentrification, and the deployment of capital in a globalising metropolis. *Urban Studies*, 40(9), 1791–1809.
- Cherepanov, Vadim, Timothy Feddersen, & Alvaro Sandroni. (2013). Rationalization. *Theoretical Economics*, 8(3), 775–800.
- Demireva, Neli, & Anthony Heath. (2014). Diversity and the civic spirit in British neighborhoods: An investigation with MCDS and EMBES 2010 data. *Sociology*, 48(4), 643–662.

- Donnelly, Kathleen. (2018). The gentrifier's dilemma: Narrative strategies and self-justifications of incoming residents in Bedford-Stuyvesant, Brooklyn. *City & Community*, 17(2), 374–393.
- Elder-Vass, Dave. (2007). Reconciling Archer and Bourdieu in an emergentist theory of action. *Sociological Theory*, 25(4), 325–346.
- Florida, Richard. (2003). Cities and the creative class. *City & Community*, 2(1), 3–19.
- Hoekstra, Erin, & Joseph Gerteis. (2019). The civic side of diversity: Ambivalence and belonging at the neighborhood level. *City & Community*, 18(1), 195–212.
- Jackson, Emma, & Michaela Benson. (2014). Neither 'deepest, darkest Peckham' nor 'run-of-the-mill' East Dulwich: The middle classes and their 'others' in an inner-London neighbourhood. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1195–1210.
- Kaplan, Dana. (2011). Sexual liberation and the creative class in Israel. In Steven Seidman, Nancy Fisher & Chet Meeks (Eds.), *Introducing the new sexuality studies* (pp. 357–363). Routledge.
- Kaplan, Dana. (2013). Food and class distinction at Israeli weddings. *Food, Culture & Society*, 16(2), 245–264.
- Katz-Gerro, Tally. (2009). New middle class and environmental lifestyle in Israel. In Hellmuth Lange & Lars Meier (Eds.), *The new middle classes: Globalizing lifestyles, consumerism and environmental concern* (pp. 197–215). Springer.
- Katz-Gerro, Tally, Sharon Raz, & Meir Yaish. (2008). How do class, status, ethnicity, and religiosity shape cultural omnivorousness in Israel? *Journal of Cultural Economics*, 33(1), 1–17.
- Keidar, Noga. (2018). Making Jerusalem "cooler": Creative script, youth flight, and diversity. *City & Community*, 17(4), 1209–1230.
- Lamont, Michèle, & Virag Molnar. (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28(1), 167–195.
- Lawler, Stephanie. (2005). Disgusted subjects: The making of middle-class identities. *The Sociological Review*, 53(3), 429–446.
- Lizardo, Omar. (2017). Improving cultural analysis: Considering personal culture in its declarative and nondeclarative modes. *American Sociological Review*, 82(1), 88–115.
- Marom, Natan. (2014). Relating a city's history and geography with Bourdieu: One hundred years of spatial distinction in Tel Aviv. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1344–1362.
- Mayorga-Gallo, Sarah. (2014). *Behind the white picket fence: Power and privilege in a multiethnic neighborhood*. UNC Press Books.

- Omer, Itzhak, Michael Romann, & Ran Goldblatt. (2014). Geographical scale of tolerance in the urban area. *Journal of Urban Affairs*, 36(2), 207–224.
- Rajjman, Rebeca, & Moshe Semyonov. (2004). Perceived threat and exclusionary attitudes towards foreign workers in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 27(5), 780–799.
- Savage, Mike. (2013). The lost urban sociology of Pierre Bourdieu. In Gary Bridge & Sophie Watson (Eds.), *The New Blackwell Companion to the City* (pp. 511–520). Wiley-Blackwell.
- Savage, Mike, Fiona Devine, Niall Cunningham, Mark Taylor, Yaojun Li, Johs Hjøllbrekke, Brigitte Le Roux, Sam Friedman, & Andrew Miles. (2013). A new model of social class? Findings from the BBC's Great British Class Survey experiment. *Sociology*, 47(2), pp. 219–250.
- Schwarz, Ori. (2015). The sound of stigmatization: Sonic habitus, sonic styles, and boundary work in an urban slum. *American Journal of Sociology*, 121(1), 205–242.
- Shani, Guy. (2019). How place shapes taste: The local formation of middle-class residential preferences in two Israeli cities. *Journal of Consumer Culture*.
- Shani, Guy, & Eyal Bar-Haim. (2020). Globalization, place and the life course: Local economies and middle-class transition to adulthood in two Israeli cities. *Current Sociology*, 68(7), 912–931.
- Steele, Claude. M. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. In Leonard Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 21, pp. 261–302). Elsevier.
- Swidler, Ann. (2003). *Talk of love: How culture matters*. University of Chicago Press.
- Tissot, Sylvie. (2011). Of dogs and men: The Making of spatial boundaries in a gentrifying neighborhood. *City & Community*, 10(3), 265–284.
- Tissot, Sylvie. (2014). Loving diversity/controlling diversity: Exploring the ambivalent mobilization of upper-middle-class gentrifiers, South End, Boston. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1181–1194.
- Tzfadia, Erez. (2005). The Ethno-class trajectory of new neighborhoods in Israel. *GeoJournal*, 64(2), 141–151.
- Zaban, Hila. (2017). Preserving “the enemy’s” architecture: Preservation and gentrification in a formerly Palestinian Jerusalem neighborhood. *International Journal of Heritage Studies*, 23(10), 961–976.
- Zukin, Sharon. (2008). Consuming authenticity: From outposts of difference to means of exclusion. *Cultural Studies*, 22(5), 724–748.
- Zukin, Sharon. (2009). *Naked city: The death and life of authentic urban places*. Oxford University Press.